

REALISME I PRAKSISNÆR FORS

Deltakende observasjon kan bidra til nye perspektiver på praksis.

Av **Jan Kåre Hummelvoll**, Professor i psykiatrisk sykepleie og psykisk helsearbeid, Avdeling for folkehelsefag, Institutt for sykepleie og psykisk helse, Høgskolen i Hedmark

Professor Astrid Klopstad Wahl spurte i et innspill i Sykepleien Forskning (1): «Er kunnskapsutviklingen i dagens sykepleieforskning optimalt fokusert på overføring av kunnskap til praksis?» Hun svarte nei, og begrunnet det med at forskning på komplekse intervensjoner i sykepleie krever en «ny» forskningstradisjon som handler om å studere intervensjoner mer helhetlig, gjennom ulike faser og prosesser knyttet til utvikling av tiltak, tilpasning og gjennomføring, evaluering og endelig implementering. Jeg deler Klopstad Wahls syn på behovet for forskningsopplegg som søker å ivareta mangfoldet i praksissituasjonen. Det er et faktum at mange forskningsresultater ikke omsettes til praksis. Dette har å gjøre med flere forhold, blant annet det store antallet forskningsstudier som publiseres, måten disse presenteres på, praktikernes tidsklemme og kanskje også manglende forutsetninger for å vurdere forskningsresultater. Slike forutsetninger trengs: Forskningsresultater må oversettes slik at de blir meningsfulle før de eventuelt vurderes som relevante for omsetting i den lokale kontekst.

Siden en helhetlig forskningstilnærming etterspørres, vil jeg i det følgende reflektere over noen kjennetegn ved praksisnær forskning og belyse enkelte faktorer som særlig kan bidra til en rimelig vellykket kunnskapsdannelse i praksis, og slike som kan hemme utvikling av et godt granskingsmiljø. Kjennskap til disse faktorene er nødvendig for realisme i praksisnære forskningsopplegg.

Det er muligens behov for en «ny» forskningstradisjon som er kontekstuell forankret, men samtidig vil jeg peke på at det finnes en «gammel» (70-årig) tradisjon som inneholder de kjennetegn Klopstad Wahl etterlyser, nemlig aksjonsforskning i ulike varianter. Aksjonsforskning dreier seg om en sykklisk granskingsprosess som involverer klargjøring og bestemmelse av en problemsituasjon, planlegging av aksjonstrinn, gjennomføring og evaluering av resultater. Prosessuell evaluering leder til ny bestemmelse av situasjonen basert på læringen som har skjedd i de foregående

sykluser. Graden av samarbeid kan variere i de ulike aksjonsforskningsdesign og i faser av prosjektet. Hovedideen i aksjonsforskning er bruk av vitenskapelige metoder for å studere vesentlige organisasjonsmessige, sosiale og praktiske problemer sammen med dem som opplever dem. Vanligvis har helsefaglig forskning som mål å produsere ny kunnskap for å løse vitenskapelige problemer, mens aksjonsforskning tilføyer løsning av praktiske problemer for å skape ny generell kunnskap.

PRAKSISNÆR FORSKNING

Ut fra min forståelse dreier praksisnær forskning og utviklingsarbeid seg om studier som gjennomføres nær området hvor kunnskaper anvendes, ideer søkes virkeliggjort, sedvaner dominerer og instituerte framgangsmåter utfolder seg som en konvensjon. Forskningen kjennetegnes av å forske sammen med aktørene i felten. Som forsker i det praktiske felt forutsettes nærværenhet, innlevelse og skarp oppmerksomhet. Skarp oppmerksomhet bidrar til å oppfatte hva som hender, når det hender, og hva som foranlediget hendelsen. Dermed skapes en analytisk distanse til det som skjer, samtidig som man erkjenner den subjektive dimensjon og det følelsesmessige grunnlaget for oppfatningen. Hva denne oppmerksomheten innebærer, kan uttrykkes gjennom ordets leksikalske sidebetydninger: betrakte, akte; konsentrasjon, hensyn, høflighet og omtanke. Den skarpe oppmerksomheten kommer av konsentrert nærvær i situasjonen – samtidig som man er ikke-invaderende og etterlater oppmerksomhet som gave. Den sistnevnte sidebetydningen kan dreie seg om at resultatene av oppmerksomheten bidrar til nye perspektiver på praksisvirksomheten og til ny forståelse i form av den merverdi eller merforståelse som forskeren tilfører feltet. Både god intervjupraksis og godt feltarbeid gjennom deltakende observasjon kan bidra til dette.

Praksisnær forskning kan skje ved at man blir invitert til å gjennomføre en studie i felten, eller at man inviterer seg selv inn. Den første formen innebærer at forskeren kommer til et felt hvor ansatte, eller andre aktører med innsikt og god legitimitet, opplever behov for et eksternt blikk for å bistå i utvikling og forbedring av den praktiske virksomheten på et definert område.

KNING

Den andre formen forutsetter at forskeren har en idé og en problemformulering som praktikerne synes er interessant nok til å la seg engasjere av. Begge startposisjoner medfører forventninger om at forskeren er klar over at han eller hun har trådt inn på «de andres» arena og dermed har en væremåte som er preget av ydmykhet og respekt. Som en interessert utenforstående forventes det også at forskeren bidrar substansielt til å belyse forhold i praksis som oppfattes som et problem – det vil si spørsmål som mangler tilfredsstillende svar. I tillegg må forskerrollen forhandles med deltakerne slik at den ikke hindrer praksisutøvelsen.

Tilstedeværelsen i praksis bidrar til at forskeren forstår at praktikerer er henvist til å handle, og at dette ikke alltid gjør det mulig å velge den beste løsningen – men at praktikerer er i situasjonen og kanskje må ty til den neste beste: Man må handle og ta ansvar for handlingen. Dette har å gjøre med at den praktiske virksomhet skjer i spenningen mellom tradisjon og fornyelse og mellom det ønskelige og det mulige. Forskeren bør her ikke forbli i den tradisjonelle betrakterrollen, men i stedet benytte gjensidig dialog som tilnærming for å forstå det som skjer, og få tak i hvor tilfredse deltakerne er med det som skjer. Både utøvere og tjenestemottakere er relevante å involvere i kunnskapsdannelsen som deltakere og som medforskere. På den måten blir både personale og pasienter eller brukere aktiverte kunnskapskilder med forskeren som medierende element for å løfte frem og dokumentere kunnskapen. Forskeren får dermed funksjonen som avansert sekretær under prosessen gjennom å analysere materialet, sammenfatte resultatene og presentere dem for deltakerne underveis, og ved avslutningen for å sikre gyldighet og relevans før publisering.

GODARTETE FORSKNINGSMILJØER

I aksjonsforskning hvor deltakerne også fungerer som medforskere, er det viktig å stimulere til utvikling av et granskende fellesskap som opprettholdes av ulike kunnskapsdialoger (for eksempel intervjuer, fokusgruppeintervjuer, dialogbasert undervisning og seminarer). Slike dialoger fører ofte til at deltakerne inntar en spørrende og kritisk holdning til sin egen praksis. Denne evnen til å undersøke hvilket spørsmål eller problem den aktuelle praksisen er et svar på, er

en fruktbar innstilling som kan åpne for nye innsikter og ny kunnskapsdannelse. Imidlertid er det viktig når ens egen praksis studeres, at bevisstheten om begrunnelsene for etablerte praksisformer vedlikeholdes – og at man prøver bærekraften i nye perspektiver og forslag som kommer frem gjennom forskningen, ut fra denne utgangsposisjonen. Hvis ikke denne bevisstheten opprettholdes, kan man komme til å forkaste en velbegrunnet praksis som er verdt å føre videre. Derfor er god kvalitet i praksisnær forskning avhengig av at personalet bevarer en kritisk holdning, og at den enkelte medarbeiders faglige selvtilit stimuleres gjennom forskningssamarbeidet slik at forskningsresultater kan vurderes før de aksepteres som gyldige. Dette gir den praksisnære forskningen den reflekseive motstand som er avgjørende for resultatenes validitet og dermed kvalitet [2].

HVA FREMMER PROSESSEN?

Aksjonsforskning medfører praktiske utfordringer for å få i gang en kvalitativt god granskingsprosess. Seks forutsetninger har blitt identifisert for å etablere aksjonsforskning, nemlig 1) et felles, artikulert verdigrunnlag (verdiundersøkende samtaler er oftest første trinn i prosessen), 2) at problemet som skal studeres er erkjent, 3) at det finnes en tilnærmet felles forståelse av problemet, 4) at flertallet opplever behov for forandring, 5) at man ser at situasjonen kan forandres og 6) at fokus rettes mot engasjement og teamarbeid [3]. I tillegg forutsettes at prosjektlederen har hovedfokus på forskningsprosessen og kvaliteten i data, resultater og publikasjoner, samtidig som det arbeides aktivt for at medforskerne får eierskap til prosjektet. Forskeren må ha en empatisk forståelse for utfordringer praktikerne opplever i sin hverdag, og ha toleranse for at planlagte aktiviteter og avtaler må forandres på grunn av endringer som raskt kan oppstå i praksissituasjonen. Vedkommende må ha evne til å formulere gode spørsmål, være lydhør for medforskernes spørsmål og stimulere til at forskningsprosessen leder frem til gode, eller gode nok svar.

Videre er det vesentlig å opprettholde en god hukommelse for hvorfor man holder på med det man gjør – hva som er grunnideen – og så leve med bevisstheten om at forskning er en stadig pågående prosess: Blir

man ferdig – så er man ferdig [4]. Derfor bør langsiktighet i forskningsplaner og tenkning om praksisnær forskning kobles sammen med å legge til rette for utvikling av god «forskningsmessig kondisjon» slik at man ikke avslutter prosjekter for tidlig – og heller ikke for sent. Det riktige tidspunkt avhenger av situasjonen og prosjektets karakter.

Erfaringsvis er det to egenskaper hos deltakerne som er nødvendige for å drive prosessen, nemlig engasjement i prosjektet og åpenhet for nylæring og endring. Disse to er imidlertid ikke tilstrekkelige. Fremdriften krever personer som stimulerer en god korpsånd (optimisme i forhold til hva man kan få til og stolthet over hva man har oppnådd) og som er utholdende nok til å bære prosjektet og opprettholde prosjektideen gjennom de ulike fasene. Antakelig må denne langtidshukommelsen ivaretas av en lokal prosjektkoordinator som jevnlig minner medforskerne om hva prosjektet handler om.

HVA HEMMER PROSESSEN?

På bakgrunn av erfaringer fra ulike aksjonsforskningsprosjekter og gjennomgang av aksjonsforskningslitteratur, har det utkrystallisert seg noen viktige faktorer som kan hemme forsknings samarbeidet:

1) Svingende motivasjon og engasjement hos medforskere

Det er nesten uunngåelig at personalets motivasjon svinger i langvarig forskningssamarbeid. Det samme kan gjelde for prosjektledelsen. Faktorer som påvirker motivasjonen i negativ retning, kan være knapphet på tid til å gjennomføre de oppgavene som tilhører forskningsprosessen, og at prosjektledelsen ikke makter å kommunisere prosjektideen (nytteverdi) og samarbeidsformene (forpliktelser og rettigheter) godt nok til medforskerne. Siden forskningen er prosessdrevet, vil man oppleve forskjellig grad av energi, entusiasme og engasjement. Derfor behøves en støttende holdning blant medforskerne og at personale og prosjektledelse opplever støtte fra den øverste administrative ledelsen. En generell erfaring fra aksjonsforskning er at det synes lettere for deltakerne å følge forskerne og prosjektlederne enn selv å ta ansvar for å lede. Dette kan være bekymringsfullt både fra et metodologisk og etisk perspektiv. Metodologisk kan en slik forskning

bli forskning på mennesker i stedet for sammen med. Dette blir også problematisk etisk sett, siden deltakerne ble rekruttert som medforskere og ikke som «objekter» det skal forskes på. I denne sammenheng er utviklingen av en eierskapsfølelse for prosjektet både på individuelt og organisasjonsnivå en vesentlig forutsetning for at forskningen skal bli av betydning ut over prosjektperioden.

2) Generell personalslitasje

Høyt arbeidspress, sykemeldinger og utskiftninger i personalgruppen er faktorer som kan hindre prosessen. I perioder hvor disse faktorene er fremtredende, vil det være en kilde til energilekkasje både for forskningsledelse og medforskere. Stor utskiftning av personale påvirker muligheten til å få den kontinuitet i refleksjonsprosessen som er nødvendig for at kunnskap-i-handling skal bli solid forankret. Stor utskiftning skaper også ekstra belastninger på dem som fungerer som tradisjonsbærere. Imidlertid kan nyansatte tilføre ny energi i prosjektet gjennom å stille nye spørsmål og komme frem med alternative perspektiver som stimulerer granskingsprosessen ytterligere.

3) Overdreven vekt på «harmonimodellen»

En viktig oppgave er å skape et godt miljø for granskning som fremmer spørsmål og som motiverer til å søke etter svar. Tidlig i forskningsprosessen er det derfor nødvendig å få frem forestillinger og motforestillinger slik at disse blir klarlagt og gjort til gjenstand for dialog. Av og til kan arbeidet med å skape et positivt granskingsmiljø komme i konflikt med selve forskningsprosessen ved at «harmonimodellen» i samarbeidet overdrives. Det kan føre til at motforestillinger, nyanser og dissenser undertrykkes. Et fruktbart granskingsmiljø forutsetter åpenhet for alternative perspektiver og synspunkter. Er det flere eksterne forskere med i prosjektet, er det lettere å få en god balanse mellom forskningsprosessens krav om å utfordre etablerte forestillinger og forklaringer – og å fremme et positivt og støttende arbeidsmiljø.

4) Manglende støtte i den øverste administrative ledelse

Dette kan gi seg til kjenne ved at ledelsen ikke «husker» eller ikke helt har syn for at aksjonsforskning

forutsetter demokratiske beslutninger om hva man skal fokusere i prosjektperioden. Når «top-down»-holdninger fra den øverste ledelse viser seg i form av flere pålagte oppgaver og nye prosjekter, og personalet reagerer med en motsvarende defensiv innstilling, vil forskningsprosessen kunne hemmes.

5) «Bad luck»

Dette dreier seg om faktorer som egentlig er utenfor forskerens eller medforskeres kontroll og som skaper hindringer i gjennomføringen av prosjektet. Det kan være at avtaler om ressurser blir trukket tilbake av ledelsen fordi de må benyttes på en annen måte. Det kan dreie seg om sykdom eller andre forhold som gjør at man mister viktige støttepersoner i prosjektet. Videre kan det være ting som overses i forskningsopplegget som medfører at man får dårlig datakvalitet.

6) Tvil om handlingsorientert forskningssamarbeid er forskning

Dette kan dreie seg om at toneangivende deler av forskersamfunnet betrakter aksjonsforskning «bare» som anvendt «lokal» forskning som har lav vitenskapelig verdi, eller at medforskerne anses som ikke kvalifiserte til å delta i forskningsmessig kunnskapsdannelse. Denne kritikken står som en faglig utfordring som særlig forskningsledelsen må forholde seg til når man skal søke prosjektfinansiering, når resultater skal legges frem for kollegaer i akademisk sammenheng og når man skal publisere i vitenskapelige tidsskrifter.

Man kan tenke seg minst to strategier som særlig kan bidra til å motvirke de hemmende faktorene som har en intern opprinnelse. Den første er å registrere det som hender og inkludere hendelsene i forskningsprosessen, og så benytte dette erfaringsmaterialet som en kilde til læring. Her kan prosjektlederens forskningsdagbok, knyttet til referater og refleksjoner fra «alle» hendelser i prosjektet, være et viktig hjelpemiddel. Dette bidrar til å skape en viss distanse, samtidig som man løpende får bearbeide inntrykk, formulere ideer og reflektere over egen rolle og påvirkning i prosjektet. Den andre strategien er å bruke prosjektledergruppen til å diskutere hvordan problemene kan forstås og løses – eller å søke ekstern støtte til å forstå de lokale problemer. Her vil prosjektets referansegruppe kunne fungere som et refleksjonsforum.

AVSLUTNING

Studier i den praktiske virkelighet krever realisme i planlegging og gjennomføring. Praksisnær forskning bidrar til å speile utvikling og endring av praksisformer, peke på mulige konsekvenser av utviklingen og å få innsikt i hva som faktisk foregår. Det er viktig at deltakerne opprettholder bevissthet om begrunnelsene for etablerte praksisformer, og at man prøver bærekraften i de nye perspektiver og forslag som kommer frem gjennom forskningen ut fra denne utgangsposisjonen. Hvis ikke bevisstheten om egne og fellesskapets begrunnelser for arbeidet opprettholdes, kan man komme til å forkaste en velbegrunnet praksis som er verdt å føre videre. Derfor er god kvalitet i praksisnær forskning avhengig av at personalet bevarer en kritisk holdning, og at den enkelte medarbeiders faglige selv-tillit stimuleres gjennom forsknings-samarbeidet til å kunne vurdere forskningsresultater før de aksepteres som gyldige. Dette gir den praksisnære forskningen den refleksive motstand som er avgjørende for resultatenes validitet og dermed kvalitet.

I aksjonsforskning er det nødvendig at den eksterne forskeren har en empatisk forståelse for de faktiske og hverdagsnære utfordringer som personalet står i – og gir denne forståelsen til kjenne – samtidig som man bidrar til å opprettholde en rasjonell tilnærming til problemene gjennom et utenfraperspektiv som setter problemene inn i en systemkontekst. På denne måten er forskeren både en av gruppen og en fremmed. Veksling mellom nærhet og distanse bidrar til at forskeren og forskningen ikke blir for nærsynt. En utfordring for forskeren blir dermed å unngå å bli revet med av situasjonsavhengige følelser og oppfatninger, men i stedet søke å se ut over den aktuelle situasjon og opprettholde hukommelsen for prosjektets langsiktige mål.

LITTERATUR

1. Wahl, A.K. Vi må tenke nytt. Sykepleien Forskning, 1;4: 6–7. 2010.
2. Hummelvoll, J.K. Kunnskapsdannelse i praksis. Handlingsorientert forskningssamarbeid i akuttpsykiatrien. Oslo: Universitetsforlaget. red. 2003.
3. Mathiesen, T. Aksjonsforskning. I: Aubert, V. (red.): Sosiologen i samfunnet. Universitetsforlaget, Oslo.1973.
4. Nolan, M. & Grant, G. (1993). Action research and quality of care: a mechanism for agreeing basic values as a precursor for change. Journal of Advanced Nursing, 18:305-311.